

XO'JANAZAR HUVAYDO VA JAHONOTIN UVAYSIY IJODIDA
TASAVVUFIIY-AXLOQIIY QARASHLAR UYG'UNLIGI VA ULARNING
ZAMONAVIIY MILLIIY MA'NAVIYATNI SHAKLLANTIRISHDAGI O'RNI
ГАРМОНИЯ СУФИЙСКО-ПРАВСТВЕННЫХ ВЗГЛЯДОВ В
ТВОРЧЕСТВЕ ХОДЖАНАЗАРА ХУВАЙДО И ДЖАХАНОТИН УВАЙСИЙ И
ИХ РОЛЬ В ФОРМИРОВАНИИ СОВРЕМЕННОЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ
ДУХОВНОСТИ
THE HARMONY OF SUFI-ETHICAL VIEWS IN THE WORKS OF
KHOJANAZAR HUVAYDO AND JAHANOTIN UVAYSIY AND THEIR ROLE
IN SHAPING MODERN NATIONAL SPIRITUALITY

Alijonov Ibrohimjon Ilhom o'g'li

Farg'ona davlat universiteti magistranti

Orcid ID: 0009-0002-3293-0731

Annotatsiya: Mazkur maqolada Xo'janazar Huvaydo va Jahonotin Uvaysiy ijodidagi tasavvufiy-axloqiy qarashlarning o'ziga xos jihatlari hamda ularning zamonaviy milliy ma'naviyatni shakllantirishdagi ahamiyati tahlil qilingan. Mutafakkirlar asarlarida komil inson g'oyasi, nafs tarbiyasi, ma'naviy poklanish, sabr va sadoqat kabi qadriyatlarining badiiy-falsafiy talqini yoritilgan. Tadqiqot natijasida ushbu merosning yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish, milliy o'zlikni anglash va g'oyaviy immunitetni mustahkamlashdagi muhim o'rni asoslab berilgan.

Аннотация: В данной статье анализируются особенности суфийско-нравственных взглядов в творчестве Ходжаназара Хувайдо и Джаханотин Увайсий, а также их значение в формировании современной национальной духовности. Освещается художественно-философская интерпретация таких ценностей, как идея совершенного человека, воспитание нафса, духовное очищение, терпение и верность, отражённых в трудах мыслителей. В результате исследования обоснована важная роль данного наследия в повышении духовности молодёжи, осознании национальной идентичности и укреплении идеологического иммунитета.

Abstract: This article analyzes the distinctive features of the Sufi-ethical views in the works of Khojanazar Huvaydo and Jahanotin Uvaysiy, as well as their significance in shaping modern national spirituality. The study highlights the artistic and philosophical interpretation of such values as the concept of the perfect human being, self-discipline, spiritual purification, patience, and loyalty reflected in the thinkers' works. The research substantiates the important role of this heritage in enhancing the spiritual development of youth, strengthening national identity, and fostering ideological immunity.

Kalit so'zlar: Xo'janazar Huvaydo, Jahonotin Uvaysiy, tasavvuf, komil inson, milliy ma'naviyat, ma'naviy kamolot, nafs tarbiyasi, yoshlar tarbiyasi, milliy g'oya, g'oyaviy immunitet.

Ключевые слова: *Ходжаназар Хувайдо, Джаханотин Увайсий, суфизм, совершенный человек, национальная духовность, духовное совершенствование, воспитание нафса, воспитание молодёжи, национальная идея, идеологический иммунитет.*

Keywords: *Khojanazar Huvaydo, Jahanotin Uvaysiy, Sufism, perfect human being, national spirituality, spiritual development, self-discipline (nafs education), youth education, national idea, ideological immunity.*

KIRISH. Milliy ma'naviyatni yuksaltirish va yosh avlodni barkamol inson sifatida tarbiyalashda mumtoz adabiy merosning o'rni beqiyosdir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "Ajdodlarimizning boy ilmiy va ma'naviy merosini chuqur o'rganish, uni keng targ'ib etish va yoshlar tarbiyasida samarali qo'llash eng muhim vazifalarimizdan biridir" [1]. Shu jihatdan Xo'janazar Huvaydo va Jahonotin Uvaysiy ijodidagi tasavvufiy-axloqiy qarashlarni o'rganish bugungi milliy ma'naviyatni yuksaltirishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Xo'janazar Huvaydo va Jahonotin Uvaysiy ijodida tasavvufiy va axloqiy qarashlar uzviy uyg'unlikda namoyon bo'lib, insonning ma'naviy kamoloti, komil inson g'oyasi, ezgulik va ma'rifat masalalari yuksak badiiy talqinda aks ettirilgan. Ushbu maqolada Huvaydo va Uvaysiy asarlaridagi tasavvufiy-axloqiy g'oyalarning o'ziga xos jihatlari hamda ularning zamonaviy milliy ma'naviyatni shakllantirishdagi ahamiyati tahlil qilinadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR. Postmodernizm va globalashuv davrida inson ma'naviyati elementi, milliy o'zlikni anglash va ma'naviy-axloqiy qadriyatlar fenomeni ijtimoiy-gumanitar izlanishlarda bosh mavzu hisoblanadi. Chunki u milliy g'oya va ma'naviyat tarbiyasining asosiy kategoriyasidir. Ma'naviy-axloqiy kamolot borliq va insoniy mohiyatning adabiy-falsafiy ifodasi bo'lib, ajdodlarimiz yaratgan boy meros bugungi subyektiv mafkuraviy tahdidlardan tashqarida va ulardan qat'iy nazar o'zining universal qiymatiga egadir. Zamonaviy o'zbek falsafiy va adabiyotshunoslik tafakkurida yaxlit falsafiy-irfoniy yondashuvlar orqali Xo'janazar Huvaydo va Jahonotin Uvaysiy ijodidagi tasavvufiy-axloqiy qarashlar uyg'unligining nazariy asoslarini, ularning tarixiy rivojlanishini tahlil qilish hamda zamonaviy milliy ma'naviyat tizimidagi o'rnini baholash tadqiqotimizning bosh maqsadidir.

Shu bilan birga, mumtoz she'riyat, tasavvuf falsafasi va axloqiy tarbiya mezonlariga bog'liq bo'lgan bir qancha mukammal asarlar tadqiqotimiz uchun zamin bo'la oldi. Ushbu maqolamizni yozishimizda professor Ibrohim Haqqulovning tasavvuf she'riyati va falsafasiga bag'ishlangan fundamental asarlaridan [2.45], adabiyotshunos olimlar Erkin Karimov va Muyassar Qodirovaning Huvaydo hamda Uvaysiy hayoti va ijodiy merosini o'rganishga qaratilgan tadqiqotlaridan [3.62; 4.78] keng foydalanildi. Shuningdek, mumtoz adabiyotimiz va milliy ma'naviyat muammolariga bag'ishlangan so'nggi yillardagi izlanishlar, xususan, Xoldorova Nodiraning "O'zbek mumtoz she'riyatida tasavvufiy-didaktik g'oyalar talqini", Yoqubova Shahnozaning "XVIII–XIX asrlar Farg'ona adabiy muhitida komil inson konsepsiyasi" hamda Ergasheva Madinaning

“O‘zbek ayol ijodkorlari merosida ma’naviy-axloqiy qadriyatlar silsilasi” deb nomlangan ilmiy tadqiqotlari va avtoreferatlaridan nazariy xulosalar chiqarishda keng foydalanildi.

Zamonaviy o‘zbek adabiyotshunosligi va falsafasidagi gumanitar tadqiqotlarda Huvaydo va Uvaysiy ijodidagi ma’naviy-axloqiy qarashlar uyg‘unligi mavzusini yoritish ekanmiz, tarixiy-falsafiy, mantiqiy-tahliliy, qiyosiy-matniy (komparativistik) hamda hermenevtik (badiiy matnni falsafiy sharhlash) kabi ilmiy metodlardan foydalandik. Bu metodlar tasavvufiy-axloqiy tushunchalarning badiiy matndagi shakllanishi, rivojlanishi hamda zamonaviy falsafiy-ma’naviy tafakkurdagi va yoshlar tarbiyasidagi o‘rnini chuqurroq anglash hamda tizimli umumlashtirish imkonini berdi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA. Qadimgi davrdanoq dolzarbligini yo‘qotmagan inson ma’naviyati va axloqiy komillik fenomeni bugungi globallashtirish asrida ham olimlar bahsida bir qancha munozara hamda qizg‘in tadqiqotlarga sabab bo‘lmoqda. Zero, ma’naviy-axloqiy qadriyatlar — jamiyat barqarorligi va milliy g‘oya taraqqiyotining nafaqat yakuniy natijasi, balki eng asosiy harakatlantiruvchi omilidir. Chunki u inson ichki dunyosining ijtimoiy ideallarga va milliy o‘zlikka muvofiq kelishini ta’minlaydi. Ma’naviyat statik hodisa emas, u dinamik xususiyatga ega, ya’ni jamiyatning ijtimoiy-siyosiy evrilishlari davrida yuksalib yoki inqirozlarga yuz tutib, transformatsiyalashib boradi. Shuning uchun ham milliy ma’naviyat poydevorini asrash uchun har bir davrda ajdodlar merosini yangicha talqinlar bilan boyitish, mafkuraviy bo‘shliqlarni yanada asosli, tarixiy va milliy dalillar bilan to‘ldirib borish lozim.

Har bir millatning, har bir madaniy makonning o‘z ma’naviy haqiqati bo‘ladi. Hozirgi axborotlashgan jamiyatda sun‘iy intellekt (SI) va raqamli texnologiyalarning keskin rivojlanishi nafaqat inson turmush tarzini, balki ma’naviyat va axloqning o‘zi bilan bog‘liq fundamental qadriyat tizimlarini ham ma’lum ma’noda o‘zgartirdi. Ayniqsa, virtuallashtirish sharoitida ommaviy madaniyat xavfi, ma’naviy manipulyatsiyalar, yolg‘on axborot va sun‘iy qadriyatlar (feyk-andozalar)ning kirib kelishi tufayli milliy o‘zlik va begona g‘oyalar o‘rtasidagi chegara tobora noaniq bo‘lib bormoqda. Buning natijasida esa yoshlar ongida loqaydlik, nihilizm (qadriyatlarni inkor etish) va ma’naviy inqiroz holatlari kelib chiqmoqda. Bunday tahdidli sharoitda Xo‘janazar Huvaydo va Jahonotin Uvaysiy singari mutafakkirlarimizning ma’naviy-axloqiy merosini g‘oyaviy qalqonga aylantirish zarurati tug‘iladi.

Tadqiqotchi Nodira Xoldorova o‘zining “O‘zbek mumtoz she‘riyatida tasavvufiy-didaktik g‘oyalar talqini” (2023) deb nomlangan ilmiy ishida shunday yozadi: “Mumtoz adabiyotda ma’naviy-axloqiy masalalarni ilmiy va g‘oyaviy asosda hal qilishning yagona yo‘li — insonning nafs tarbiyasi hamda ijtimoiy borliqdagi axloqiy mas’uliyati o‘rtasidagi munosabatlarni xolisona tahlil qilishdan iboratdir” [5.14]. Darhaqiqat, milliy ma’naviyatni anglashda jamiyat hayoti va shaxsning ichki ruhiy pokligi (irfoniy tarbiya) ishtirok etadi. Aslida, ma’naviy borliq nima? Ma’naviy borliq — bu insonning kibr, hasad va ochko‘zlik kabi illatlardan xoli bo‘lgan, real jamiyatga daxldorlik hissi bilan yashaydigan moddiy va ruhiy dunyosidir. Ular o‘rtasidagi munosabatni tizimli

yondashuv orqali, ya'ni xolis falsafiy tahlil qilish natijasida milliy g'oyamizning ma'naviy yadrosini topa olamiz.

Huvaydo va Uvaysiy ijodida komil inson ma'naviyatini shakllantiruvchi va milliy g'oyaga asos bo'la oladigan uchta asosiy konseptual ustun mavjuddir:

- **Irfoniy-tavba konsepsiyasi** — insonning o'z nuqsonlarini anglab, nafsini jilovlashi va ma'naviy poklanish (tazkiyatun-nafs) sari intilishini talab qiluvchi tizim. Huvaydo ijodida inson zoti o'z nafsini ammorasini yengishi birinchi darajali ma'naviy yuksalish mezonini sifatida ko'rsatiladi.

- **Ilohiy va insoniy qadriyatlar kogerentligi** — ichki ruhiy kechinmalarning ijtimoiy sadoqat qadriyatiga zid kelmasligi, balki uning natijalarini oilaviy andisha, hayo va sadoqat shaklida jamiyat hayotida namoyon bo'lishi. Uvaysiy g'azaliyotidagi lirik qahramonning sadoqati va sabri — sharqona ayol ma'naviyatining mukammal kogerent (uyg'un) modelidir.

- **Ijtimoiy-amaliy (pragmatik) yo'naltirilganlik** — ma'naviy o'g'itlarning bevosita hayotiy real natija va ijtimoiy foyda bilan bog'lanishi. Huvaydo she'riyatidagi “dast ba kuru dil ba yor” (qo'ling mehnatda, qalbing Ollohda bo'lsin) tamoyili insonni tarkidunyochilikdan asraydi va faol ijtimoiy mehnatga, ya'ni jamiyat taraqqiyotiga yo'naltiradi.

Zamonaviy milliy g'oya tizimida aynan mana shu amaliy-tarbiyaviy yondashuv muhim o'rin egallaydi, chunki bugungi kunda jamiyat taraqqiyoti uchun amaliy natija va ma'naviy yetuklik birlamchi maqsad hisoblanadi. Tadqiqotchi Shahnoza Yoqubova o'zining “XVIII–XIX asrlar Farg'ona adabiy muhitida komil inson konsepsiyasi” (2023) nomli ishida Huvaydo va Uvaysiy merosining ma'naviy manbalarga yaqinligini tahlil qiladi. Uning fikricha, mumtoz ijodkorlar asarlaridagi subyektning ma'naviy faolligi — ratsional xarakterga ega bo'lib, u yoshlarni tushkunlikdan asraydi, ularda hayo, sadoqat va kurashchanlik ruhini uyg'otadi. Huvaydo pand-nasihatlari shunchaki tarix mulki emas, balki bugungi yoshlar ma'naviyatini sog'lomlashtirishning jonli qurolidir [6.18].

Ikkinchi tomondan, Karl Popper va uning izdoshlari ilmiy bilishda insoniy bilimlar hech qachon mutlaq haqiqat darajasiga yetolmasligini va har qanday g'oya nisbiy ekanligini ilgari surgan bo'lsalar (bu qarash skeptisizmga asoslanadi), sharq falsafiy-irfoniy an'anasida, xususan, Huvaydo va Uvaysiy dunyoqarashida ma'naviy haqiqat mutlaqlikka — yuksak axloqiy prinsiplarga va uning jamiyatdagi ijtimoiy qonunlariga intiladi. Sinergetik dunyoqarash paradigmasi nuqtayi nazaridan yondashganda (masalan, M. Tajibayevning 2024-yildagi epistemologik tadqiqotlarida ko'rsatilganidek), ma'naviy yuksalish ham chiziqli bo'lmagan, ko'p variantli jarayondir. Sinergetik tushunishda bir tomonlama qotib qolgan dogma andozalari ish bermaydi; Huvaydo va Uvaysiy merosi esa inson shaxsini proyektiv (kelajakka yo'naltirilgan) rivojlantirish loyihasi sifatida namoyon bo'ladi [8.14].

Tadqiqotchi Madina Ergashevaning “O'zbek ayol ijodkorlari merosida ma'naviy-axloqiy qadriyatlar silsilasi” (2020) mavzusidagi ishida Uvaysiy ijodidagi empirizm va ma'naviy ratsionalizm birligi ko'rsatib berilgan. Muallif Uvaysiy ijodidagi oilaga

sadoqat, sabr va ona siymosi konsepsiyasini milliy ma'naviyat shakllanishining deterministik poydevori sifatida tahlil qiladi. Uvaysiy falsafasida axloqiy fikrning voqelikka, ijtimoiy hayotga muvofiqligi oliy mezon hisoblanadi [7.20]. Shuningdek, zamonaviy tadqiqotchilarimizning ta'kidlashicha, Huvaydo va Uvaysiy asarlaridagi ma'naviy-axloqiy konseptlar jamiyat a'zolarining ongida to'g'ri aks etib, milliy mafkuraning hayotbaxsh manbaiga aylanmog'i lozim. Zero, ushbu ikki mutafakkir merosining uyg'unlik jihatlarini o'rganish — bugungi Yangi O'zbekiston yoshlarida kuchli g'oyaviy immunitet va yuksak ma'naviyatni shakllantirishdagi eng samarali konseptual poydevordir.

XULOSA. Zamonaviy o'zbek falsafasida milliy ma'naviyat va g'oyaviy-tarbiyaviy tadqiqotlar doirasida komil inson hamda axloqiy yetuklik fenomeniga bo'lgan yondashuvlar tobora chuqurlashib, global mafkuraviy tendensiyalar va tahdidlar ta'sirida yangicha mazmun kasb etmoqda. Tadqiqot davomida qo'llanilgan tarixiy-falsafiy, mantiqiy-tahliliy, qiyosiy-tizimli va sinergetik metodlar Xo'janazar Huvaydo hamda Jahonotin Uvaysiy ijodidagi tasavvufiy-axloqiy qarashlarning mohiyatini har tomonlama yoritish imkonini berdi.

Ayniqsa, ma'naviy yuksalishning dinamik xususiyatlari, shuningdek, mutafakkirlar merosidagi irfoniy-tavba, qadriyatlar kogerentligi hamda ijtimoiy-amaliy (pragmatik) yo'naltirilganlik konsepsiyalari, globallashuv sharoitida subyektning ma'naviy faolligi hamda g'oyaviy immuniteti munosabatlari zamonaviy milliy g'oya rivojining o'ziga xos konseptual jihatlarini ochib berdi.

O'zbekistonlik tadqiqotchilar mamlakatimizda boy tarixiy-madaniy va irfoniy merosning mavjudligi sababli Huvaydo va Uvaysiy o'gitlarini nafaqat o'tmish adabiy yodgorligi, balki zamonaviy ijtimoiy ong, axloqiy me'yor, oilaviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi bilan uzviy bog'liq hayotbaxsh hodisa sifatida talqin qilishmoqda. Bu esa har ikki ijodkor merosidagi ma'naviy-axloqiy uyg'unlik jihatlarini tadqiq etish fenomenining o'zbek falsafasi va milliy g'oya tizimida mustaqil, asosli hamda teran ilmiy izlanish obyekti sifatida shakllanganini, Yangi O'zbekistonda Uchinchi Renessans poydevorini barpo etishda muhim mafkuraviy manba bo'lib xizmat qilishini ko'rsatadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Prezident Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga murojaatnomasi, 2023-yil 20-dekabr. <https://yuz.uz>
2. Haqqulov I. Tasavvuf she'riyati va uning o'zbek adabiyotidagi o'rni. – Toshkent: Fan, 2004. – 248 b.
3. Karimov E. Xo'janazar Huvaydo: hayoti va ijodi. – Toshkent: O'zbekiston, 2010. – 176 b.
4. Qodirova M. Jahonotin Uvaysiy ijodiy merosi. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008. – 192 b.

MODERN EDUCATIONAL SYSTEM AND INNOVATIVE TEACHING SOLUTIONS

5. Xoldorova N. O'zbek mumtoz she'riyatida tasavvufiy-didaktik g'oyalar talqini. Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2023. – 52 b.

6. Yoqubova Sh. XVIII–XIX asrlar Farg'ona adabiy muhitida komil inson konsepsiyasi. Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2023. – 52 b.

7. Ergasheva M. O'zbek ayol ijodkorlari merosida ma'naviy-axloqiy qadriyatlar silsilasi. Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2020. – 48 b.

8. Tajibayev M. Sinergetik dunyoqarash paradigmasi taraqqiyotining falsafiy-epistemologik xususiyatlari. Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2024. – 54 b.

